

HALK VE DİVAN ŞİİRİNDE CİNAS SANATININ KARŞILAŞTIRILMASI
ÜZERİNE BİR DENEME*

*Nihat ÖZTOPRAK***

Gerek manzum gerek mensur bir eserin edebî sayılabilmesi için onda edebî sanatların kullanılmış olmasının önemli bir yeri vardır. Edebî sanatlar yerinde ve ustaca kullanıldığı takdirde metnin anlamını zenginleştirir, sesini güzelleştirir, okuyucuda kalıcı bir tesir uyandırır. Zaten edebî eserlerin amacı da budur. Asırlardır dilden dile, elden ele dolaşan, gönüllerde taht kuran eserlerde konunun ehemmiyeti, müellifinin şahsiyeti kadar az veya çok edebî sanatların kullanılmış olmasının da büyük rolü vardır.

Edebî sanatlar genel olarak lâfzî ve manevî olmak üzere ikiye ayrılır. Manevî sanatlar düşünceye, tahayyüle, bilgiye ve yapıya bağlı olarak gerçekleştirilir. Tenasüb, teşhis ve intak, cem, istifham, telmih, leff ü neşr... vb. sanatlar bu gruptandır.

Anlama bağlı manevî sanatların dışında lâfza dayalı olarak gerçekleştirilen sanatlar da vardır. Lâfzî sanatlar başlığı altında topladığımız bu sanatlar mana ile büsbütün ilgisiz olmamakla beraber temelde harfleri ve sesleri bakımından aralarında ilişki bulunan kelimelerin bir arada kullanılmasıyla vücuda gelir. Bunlar kulakta, gözde yahut bunların her ikisinde birlikte hoş tesir bırakır. Bünyesine girdikleri kelimeyi süsler böylece ifadeye güzellik katarlar. Üslûp, bu sanatlar sayesinde renk, ses ve akıcılık kazanır. Aynı kökten türemiş kelimelerin bir araya getirilmesiyle meydana gelen iştikak; nesirde cümle ve cümleciklerin sonunu, aynı sesi veren kelimelerle kafiyelendirip süsleme ile meydana gelen seci lâfzî sanatlara örnek gösterilebilir¹.

Lâfzî sanatların biri de cinastır. Sözlükte “iki şeyin birbirine benzemesi” anlamına gelen ve Arapça masdar olan cinas, edebî terim olarak; söyleniş ve yazılışları bir, anlamları farklı iki veya daha fazla kelime arasındaki benzerliktir. Zaman zaman bir sanatkârın söz arasında bir fırsatını bulup birden fazla anlamlı bir kelimeyi her defasında ayrı bir anlamda kullanması ile bu sanat oluşur buna tecnis de denir.

Cinas, Halk ve Divan şiirinde örneğine çok sık raslanan edebî sanatlardandır. Ancak, diğer bir çok sanatta olduğu gibi cinasın da Türk edebiyatındaki yerini gösteren bir çalışma henüz yapılmamıştır. Bu yüzden, konuyla ilgili bir deneme çalışması yaparak cinasın her iki edebiyattaki durumuna

* Bu makale, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Karşılaştırmalı Edebiyat Araştırmaları Sempozyumu III (30-31 Mayıs 1997)'te tebliğ olarak sunulmuştur.

** Yard. Doç. Dr., Marmara Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

¹ Diğer lâfzî sanatlardan bazıları şunlardır: Reddül-acüz ale's-sadr, akis, tedvir...

dikkat çekmeye çalışıldı. Hangi edebiyat kolunda hangi çeşit cinasın tercih edildiği, aralarında müşterek ve farklılıkların olup olmadığı, cinasların hangi tür kelimelerden seçildikleri... vb. hususlar araştırıldı. Çalışmanın sınırlarını biraz daha daraltmak amacıyla her iki edebiyattan 7'şer şair seçildi ve bunların ortalama 50'şer manzumeleri tarandı. Tesbit edilen örneklerle önce her şair ayrı ayrı değerlendirildi, sonra Divan ve Halk şairleri kendi aralarında mukayese edildi ve en sonunda her iki edebiyat kolu birbirleriyle karşılaştırılarak elde edilen neticeler sıralandı.

Konuya geçmeden önce cinas çeşitleriyle ilgili kısa bir bilgi vermek yerinde olacaktır.

Cinas Çeşitleri²

Sözlükte "İki şeyin birbirine benzeşmesi" anlamına gelen ve Arapça masdar olan cinas, edebî terim olarak; söyleniş ve yazılışları bir, anlamları farklı iki veya daha fazla kelime arasındaki benzerliktir. Buna "Tecnîs" de denir. Cinası meydana getiren kelimeler arasında -Arap alfabesine göre-yazılışları açısından dört yönde benzerlik vardır:

- Harflerin cinsi
- Harflerin sayısı
- Harflerin heyeti (harekeleri, okunuşları)
- Harflerin düzeni sıralanışı.

Bu dört husustaki benzerlik veya farklılıklara göre cinasın çeşitleri teşekkül eder. Cinas, önce, tam (cinas-ı tam) ve tam olmayan(cinas-ı gayr-ı tam) olmak üzere ikiye ayrılır.

Tam Cinas

Kelimeler arasında yukarıda zikredilen dört yönde de uyum varsa tam cinas meydana gelir.

Senin hûnî gözün cânâ girer bir demde bin kana
Bu kanlar içici kâfir aceb kana kaçan kana (Visâlî)

Bu beyitte harflerinin cinsi, sayısı, hareketeleri ve sıralanışı aynı ancak anlamları farklı olan kana kelimeleri arasında tam cinas meydana gelmiştir. Bunlardan birincisi insan vücudunda dolaşan *kan*, ikincisi ise kanmak fiilinin geniş zamanı olan *kanar* anlamında kullanılmıştır.

² Bu konuyu hazırlarken istifade ettiğimiz kaynaklar:

Recâizâde Mahmud Ekrem, *Ta'lim-i Edebiyat*, İstanbul 1299, s. 340; Muallim Nâci, *İstulâhât-ı Edebiyye*, İstanbul 1307, s. 241-248; Tahiru'l-Mevlevî, *Edebiyat Lügati*, Haz. Kemâl Edib Kürkçüoğlu, İstanbul 1994, s. 31-32; M. Kaya Bilgegil, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri*, (I Belâgat), Ankara 1980, s. 307-326; Cem Dilçin, *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, Ankara 1983, s. 467-483; Hulûsi Kılıç-Kazım Yetiş, "Cinâs" *DİA*, VIII, s. 12-14.

Tam cinas, kelimelerin dahil oldukları gramer kategorilerine ve yapılaş tarzlarına göre kendi arasında ayrıca sınıflandırılır:

A) Dahil oldukları gramer kategorilerine göre: Cinaslı kelimeler ya aynı gramer grubundandır ya da farklıdırlar. Bu duruma göre cinas ikiye ayrılır.

1. Mümasil cinas: İsmın isimle, fiilin fiille oluşturduğu cinastır. Bunlardan birincisi ismî mümasil cinas, ikincisi fillî mümasil cinas diye anılır. “Meğer ol acûze karı, karı görünce korkarmış” cümlesinde isim soyundan gelme karı kelimeleri arasında meydana gelen cinas ismî mümasil cinasa; “kimi saz çalar, kimi para çalar” cümlesindeki fiil soyundan gelme çalar kelimeleri arasında meydana gelen cinas fiilî mümasil cinasa örnek gösterilebilir.

2. Müstevfa cinas: Biri isim diğeri fiil olan kelimeler arasında meydana gelen cinastır.

“Vaktini eyleme zâyî deme kış yaz oku yaz” *Sünbülzâde Vehbî*

B) Yapı bakımından: Tam cinası meydana getiren kelimelerin yapıları dikkate alındığında cinas basit ve mürekkebe olmak üzere ikiye ayrılır.

1. Basit cinas: Cinası meydana getiren kelimelerin her ikisi de tek kelimedenden ibarettir.

Gerçi ey dil yâr için yüz verdi yüz mihmet sana
Zerrece kat'-ı mahabbet etmeden rahmet sana *Fuzûlî*

2. Mürekkebe cinas: Cinası meydana getiren kelimelerin biri yahut her ikisi de birden çok olursa bu adla anılır. Üçer ayrılır.

a) Müteşabih cinas: İmlâları birbirine uyan kelimelerin meydana getirdiği mürekkebe cinaslara denir.

Varı yok yoğu var eden ol durur
Dünyede her olanı ol oldurur *Süleyman Çelebi*

b) Mefruk cinas: İmlâları birbirine uymayan kelimelerin meydana getirdiği mürekkebe cinaslara denir.

Bizimle saltanat lâfin idermiş ol Karâmânî
Hudâ fırsat verirse ger kara yire karam anı *Avnî*

c) Merfu cinas: Cinaslı sözcüklerden biri bir tam kelime ve diğeri bir kelimenin parçasının eklenmesiyle meydana gelen cinastır. Buna yamalı cinas da denir.

Âh kim ağzım sulandı seyr ederken sakızı
Bûse vâdiyle şeker çiğnerdi bir tersâ kızı *Sünbülzâde Vehbî*

Tam Olmayan Cinas (Cinas-ı gayr-ı tam)

Cinası meydana getiren kelimeler arasında dört benzerlikten biri bozulduğu takdirde tam olmayan cinaslardan biri meydana gelir. Çeşitleri vardır.

1. Nakıs (eksik) cinas: Cinaslı kelimelerden birinde fazla bir harf bulunması halinde meydana gelir. Fazla harfin başta, ortada ve sonda oluşuna göre üçe ayrılır.

- a) Fazla harf kelimenin başında ise mutarraf cinas,
- b) Fazla harf kelimenin ortasında ise müşevveş cinas,
- c) Fazla harf kelimenin sonunda ise müzeyyel cinas adını alır.

Müzeyyel cinasa bir örnek:

Hâlden hâlî değildir ey şeker-leb leblerin
Kanda kand olsa anın bir kaç zübâb üstündedir *Zâtî*

Hâl:*ben* / hâlî:*yoksun* kelimeleri ve kand:*şeker* / kanda:*nerede* kelimeleri arasında ikinci kelimelerde birer harf fazlalık sebebiyle müzeyyel cinas oluşmuştur.

2. Mütekarib cinas: Cinaslı kelimelerdeki harflerden birinin farklı olması halinde meydana gelir. Farklılık arzeden harflerin mahreclerinin birbirine yakınlığı veya uzaklığı itibarıyla ikiye ayrılır.

a) Müzarî cinas: Farklı harflerin mahreclerinin birbirine yakın olmasıyla meydana gelen mütekarib cinastır. Farklı harf kelimenin başında ortasında ve sonunda olabilir. Ta«liye / ta√liye kelimeleri arasında böyle bir cinas söz konusudur. Bu kelimelerden birincisi "hı", ikincisi "ha" harfiyle yazılmıştır.

b) Lâhik cinas: Farklı harflerin mahreclerinin birbirine yakın olmaması halinde meydana gelen mütekarib cinastır. Farklı harf kelimenin başında, ortasında ve sonunda olabilir. Yâr/nâr, etrâf/eşrâf, bâm/bâd örneklerinde olduğu gibi.

3.Mükerrer(Müzdevic, müredded) cinas: Cinaslı kelimelerden birinin ötekinin son hecesiyle dört hususta benzerlik arzemesiyle meydana gelir.

Etti nisâr âdeme keff-i nesîm sîm
Gülşende şâh-ı gül gibi sen de dökül saçıl *Bâkî*

4. Muharref cinas: Arap harflerine göre yazılışları aynı harekeleri yani okunuşları farklı olan kelimeler arasında meydana gelen cinastır.

Şehrin içinde şöhreti artar cemâlinin
Evsâf-ı verd-i ârızı vird-i zebân olur *Nef'î*

5. Kalb cinas: Dört benzerlikten yalnızca harflerinin sıralanışı farklı olan kelimeler arasında meydana gelen cinastır.

Kıl nazar tiryâk-i ayn-ı kalb ile râm it anı
Ol imâret sanduğun içinde miskin mâr var *Zâtî*

6. Hattî(musahhaf, tashif) cinas: Mütecanis kelimelerin harfleri arasında -Arap alfabesine göre- sadece nokta farklılığı olması halinde meydana gelir.

Ey Fuzûlî öldün efgân etmedin rahmet sana
Rahm kıldın halka efgânınla zahmet vermedin *Fuzûlî*

Rahmet kelimesinde "re" harfi ile zahmet kelimesindeki "ze" harfi arasında sadece nokta farklılığı vardır.

7. Darbî (muhameliye) cinas: Pekiştirmeli sıfatlar yada ikileme niteliğindeki sözcüklerle yapılan cinastır.

Gözlerin k1p k1Z1l olunca o gül-ruhsâra
Belki hûn-âb-ı terahhumla kerem ede sana *Yusrî*

Olmaz ol şûh visâle kâil
Bûseye olsa da nâil mâil *Müstakimzâde*

Yukarıda zikredilen cinaslardan başka iştikak, şibhü'l-iştikak, reddü'l-acüz ale's-sadr, iham, müşakale, akis... gibi söz sanatlarını da cinas çeşitleri arasında sayanlar ya da cinastan doğduklarını iddia edenler vardır. Biz, cinasın sınırlarını daha fazla genişletmemek ve tartışmalı hususlara girmemek için bunları çalışmamıza dahil etmedik.

Mahiyeti henüz netlik kazanmamış hususlardan biri de manevî cinastır. Edebî sanatlardan söz eden eserlerde manevî cinas, istihdam ve tevriyenin birbirine karıştırıldığı görülmektedir³. Bu sebeple o da bu çalışmanın kapsamı dışında tutulmuştur.

Halk Şiirinde Cinastır*

Bu bölümde, Türk Halk edebiyatı şairlerinden Ercişli Emrah, Karacaoğlan, Kâtibî, Âşık Ömer ve Gevherî'nin şiirlerinden 50'şer; Silleli Sürurî'nin mevcut 34, Kuloğlu'nun ise bilinen 19 manzumesi taranmış ve cinasları tesbit edilmiştir.

³ Bk. M. Kaya Bilgegil, *age.*, s. 320-326.

* Bu ve bundan sonraki bölümlerde nazım şekilleri şu kısaltmalarla gösterilmiştir: Destan (Des.), Divan (D.), Gazel (G.), Kasîde (Kas.), Koşma (Koş.), Müseddes (M.), Semâi (Sem.), Şarkı (Şar.), Terci-Bend (Tc.B.), Türkü (Tür.), Varsağı (V.).

Şimdi bunları tek tek inceleyelim:

Ercişli Emrah⁴

Van'ın Erciş Kazası'nda XVII'nci yüzyılın ilk yarısında yaşadığı bilinen ve şiirleri uzun süre Erzurumlu Emrah'la karıştırılan Ercişli Emrah, Türk edebiyatında bilhassa *Emrah ile Selvihan* adlı halk hikayesinin kahramanı olarak tanınan halk şairidir. Taradığımız elli manzumesinde, cinas sanatını sevdiği ve şiirlerinde onu kullandığı anlaşılmaktadır. Karacaoğlan'da olduğu gibi 50 civarında mütekarip, 20 civarında nakıs cinas örneği tesbit edilmiştir. Sayı bakımından mütekarip cinası nakısın iki mislinden daha çok kullanan şairlerdendir. Az sayıda muharref, mükerrer ve tam cinas örnekleri vardır. Mütecanis kelimelerin çoğunluğu isim soyludur. Fiil veya fiil soylu kelimeler beşte bir oranındadır. Cinaslı kelimelerde Türkçe kökenli olanlar çoğunluktadır. Bu husus onun şiirlerinin arı ve güzel bir Türkçe ile yazıldığını göstermektedir.

Menim yarım samur kürke büründü	Yüz bin minnet ile bir bağ yetirdim
Yürüdükçe etekleri süründü	Yemedim meyvesini el aldı gitti
Sefil Emrah kara bağrın delindi	Ağalar göz yaşımı Ceyhun eyledim
Yetince çağına güzel keklığın	Çalkandı dünyayı sel aldı gitti
(Koş. 17/3)	(Koş. 8/1)

Koşmaların birincisinde büründü/süründü kelimeleri arasında ilk harflerin farklı olması sebebiyle mütekarip, diğer koşmada ise cinaslı kelimelerden birinin diğerinden bir harf fazla olması, sebebiyle nakıs(eksik) cinas meydana gelmiştir. Aşağıdaki koşmada ise gerek Emrah'ın gerekse diğer şairlerin şiirlerinde görmeye alışık olmadığımız güzellikte bir cinas örneği vardır. Bu koşmada cinaslı kelimelerden biri başka bir sözcüğün eklenmesiyle tamamlanmış böylece tam mürekkebin cinasın "merfu" çeşidi meydana gelmiştir.

Irak yerde yad ülkede sevdiğim
Gözlerim kan ağlar dili m dad eyler
Arz'ediben seni diye gelmişem
Bana senden gayrı kim imdad eyler (Koş. 25/1)

Diğer cinas örnekleri:

[Mütekarip: Heba/seba (Koş. 2/3), Kaşım/yaşım (Koş. 3/2), boynum/koyunum (Koş. 3/3), söz/göz (Koş. 6/4, 19/2), goymiyi/doymiyi (Koş. 8/5), yaz/saz (Koş. 9/4) dizine/kızına (Koş. 12/4)... toplam 50 örnek. Nakıs: al/kal (Koş. 5/3), el/sel (Koş. 8/1), rişte/ferişte (Sem. 36/1)... toplam 21 örnek. Muharref: ışısın/üşüsün (Koş. 6/6)... toplam beş örnek. Mükerrer: Karakoyun/oyun (Koş. 23/4)... 3 örnek. Tam mürekkebin (merfu): ...im

⁴ *Ercişli Emrah*, Haz. Saim SAKAOĞLU, Kültür Bak. Yay., Ankara, 1987.

dad/imdad (Koş. 25/1), Tam basit: olurum/ölürüm (Sem. 37/3)]

Karacaoğlan⁵

Türk halk edebiyatının en sevilen ve zirve şairlerinden birisi olan Karacaoğlan, bu şöhrete layık olduğunu cinasta da göstermiştir. Onun koşma, semaî, türkü, varsağı, destan tarzındaki şiirlerinden elli tanesinde yaptığımız taramada Âşık Ömer hariç diğer halk şairlerine nazaran daha çok cinas örneği görülmüştür. O da diğerleri gibi daha çok mütekarib cinası (50 örnek) ardından nakıs cinası (26 örnek) tercih etmiştir. Küçümsenemeyecek miktarda muharref (8 örnek), çok az sayıda tam ve mükerrer cinas vardır. Cinastar daha çok kafiye kelimelerinde görülür. Mütecanis kelimelerde isim veya isim soylular ve Türkçe olanlar çoğunluktadır. Ancak, cinastarın üçtebirinin fiil veya fiil soylu kelimelerden olması dikkat çekicidir. Karacaoğlan bu yönüyle de diğer halk şairlerinden ayrılır.

Turnalar katar yürürler,
Yayla ummânı bürürler,
Her dalımı soldururlar,
İlk yazımı güz ederler.

(Sem. 366/2)

Evlerinden sular akar,
Güzelleri göze bakar,
Hûblar yanagına sokar
Sünbül de kara değil mi?

(Des. 439/10)

Mestine de, Karac'Oğlan, mestine
Dostu olan gül alıyor destine
Bir şehir var, yılan yağar üstüne
Onu yer de geri döner leylekler

(Des. 448/9)

Karac'Oğlan der ki: Ahdine bütün
Vermeli malı da almalı satın
Gayetle nazlıdır, kendisi hatun
Korkarım ki sana göz değer gelin

(Tür. 472/4)

Yukarıdaki örneklerde yürür/bürür kelimeleri arasında mütekarib, akar/bakar kelimeleri arasında nakıs, dost/dest kelimeleri arasında muharref, almalı/malı kelimeleri arasında mükerrer (müzdevic) cinas meydana gelmiştir. Aşağıdaki beyitte ise güzel bir tam cinas örneği görülmektedir.

Almayı dalından almalı değil,
Çirkini güzele vermeli değil
Yavru küçük diye, dögmeli değil
Sürmeli gelinin derdi aldı beni (Tür. 469/3)

Diğer cinas örnekleri:

[Mütekarib: Yatmak/tatmak (Koş. 2/4), söz/göz (Koş. 5/1), yordum/sordum (V. 353/5)... toplam 50 örnek. Nakıs: çağlarım/ağlarım (Koş. 3/2), öz/söz (Koş. 5/1), 26 örnek. 8 örnek muharref, 4 örnek tam ve 3 ör-

⁵ *Karacaoğlan*, Haz. Müjgan Cunbur, Kültür ve Turizm Bak. Yay., Ankara 1985.

nek mükerrer cinas vardır.]

Kâtibî⁶

XVII'nci asrın tanınmış saz şairlerinden Kâtibî'nin şiirlerinde cinas, diğer halk şairlerine nazaran çeşit yönünden daha fazladır. Onun şiirlerinde mütekarib, nakıs ve muharref cinas dışında cinaslı kelimelerden biri diğerinin son hecesiyle uyumlu olan mükerrer (müzdevic) cinas, harflerinin sıralanışı farklı olan kalb ve tam cinas örnekleri de vardır. Cinaslar daha ziyade kafiye kelimelerden meydana gelmiştir. Cinas çeşitleri çokluk sırasına göre mütekarib, nakıs, muharref, mükerrer, tam ve kalb şeklinde sıralanır. Safâ/vefâ/cefâ ve fedâ/gedâ kelimelerinin meydana getirdiği mükerrer (müzdevic) cinası üçer kere kullanmıştır. Onun tercih ettiği mütecanis kelimeler Türkçe, Arapça ve Farsça kökenli olmak bakımından eşit ağırlıkta olup isim cinsinden olanlar çoğunluktadır.

Başka bir âlem var sende pesende
Kirpiğin okları gezer sînemde
Benlerin hükmeder Hind'e Yemen'de
Saldı bu cihana sâye kaşların Kâtibî (Koş. 28/2)

Koşmasında sende/pesende kelimeleri arasında nakıs cinas meydana gelmiştir.

Bulup bağırın kebâbın
Sel etme gözlerim âbın
Okuyup hüsnün kitâbın
Bildim kemâlini yavru Kâtibî (Sem. 57/4)

Semaisinde kebâb/âb kelimeleri arasında mükerrer(müzdevic) cinas vardır.

Diğer cinas örnekleri:

[Mütekarib: Derdi/verdi (Sem. 47/1), derde/serde/yerde (Sem. 50/4), gül/mül (Sem. 54/1), boylayan/söyleyen (Sem. 57/3),.. toplam 43 örnek. Nakıs: akar/bakar (Koş. 1/3), sende/pesende (Koş. 28/2), olmaz/solmaz (Sem. 54/5)... 22 örnek. Muharref: göç/geç (Koş. 10/3), eşi/işi (Koş.16/4),.. 8 örnek. Mükerrer: adım/feryâdım/inâdım (Koş. 13/2), ayı/dünyayı (Koş.16/3)... 7 örnek. Ayrıca 3 tam ve 1 kalb örneği vardır.]

Kuloğlu⁷

XVII'nci asrın saz şairlerinden biri olan Kuloğlu'nun mevcut 19 manzumesi tarandı. Diğer halk şairlerinde olduğu gibi o da daha çok tam olma-

⁶ Kâtibî, Haz: S. Nuzhet Ergün, İstanbul ?

⁷ Kuloğlu, Haz: Sadettin Nuzhet Ergün, İstanbul ?

yan cinaslardan mütekarib cinası, tercih etmiş gözükmektedir. Mütekarib cinası muharref ve nakıs cinas izlemektedir. Cinaslı kelimelerin çoğu Türkçe kökenli ve isim veya isim soyludur. Fiil veya fiil soylu olanlar da yarıya yakındır. Henüz elimizde fazla şiiri bulunmayan Kuloğlu'nun mevcut manzumelenine göre bilgili ve kabiliyetli bir şair olduğu ve cinasta da başarılı olduğu anlaşılmaktadır. Aşağıdaki semaîsinde görülen tam mürekkeb cinas onun kabiliyetini ortaya koyan güzel bir örnektir.

Koluğlu okur Yâsîn'i
Elif bâ ile yâ sini
Çeker dergâh arzûsını
Erenler gittiler sana (Sem. 11/5)

Diğer cinas örnekleri:

[Mütekarib: Yakarım/bakarım (Koş. 4/5), kazıla/yazıla (Koş. 6/3), yoktur/çoktur (Koş. 9/5, Sem. 12/3),... toplam 16 örnek. Nakıs: içer/biçer (Koş. ş) ağ/dâğ (Koş. 10/5),... 6 örnek. Muharref: bulurum/bilirim (Koş. ş), döken/diken (Koş. 9/2)... 7 örnek ve bir tam cinas vardır.]

Âşık Ömer⁸

Divan ve Halk tarzında yazdığı başarılı şiirleriyle tanınan XVII'nci asır şairlerinden Âşık Ömer, cinas sanatında oldukça başarılıdır. Üzerinde durulan şairler arasında en fazla örnek ona aittir. Toplam 167 cinas örneği mevcuttur. Bunların 70'i mütekarib, 33'ü nakıs, 30'u tam cinastır. Ayrıca muharref, mükerrer ve kalb cinas örnekleri de vardır. Cinaslı kelimeler umumiyetle Arapça ve Türkçe kökenlidir. Çoğu isim veya isim soyludur. Âşık Ömer'in cinastaki orijinalitesi cinaslı koşmalarıdır. Sadece taradığımız kısımlarda altı cinaslı koşma tesbit edilmiştir. Yalnızca elli nazmın tarandığı dikkate alınır cinaslı manzumelerin sayılarının artabileceği muhakkaktır. Takdir edileceği gibi tam cinasın sanat değeri daha fazladır. Metne renk ve ses katmak, okuyucuya fikrî oyun sunmak gibi amaçları vardır ve sanat kasdıyla gerçekleştirilir.

Cinaslı koşmalardan biri⁹

Koşma

Sînem üzre adedi yok dağların Gurbette mekânım oldu yâd eller
Yâr elinden yârelidir bu sîne Zemmedüben nite gerek yad eller

⁸ *Âşık Ömer* (Hayatı ve Şiirleri), Haz: Sadettin Nuzhet Ergün, İstanbul ts.

⁹ Diğer cinaslı koşmalar için bk: *A.e.*, s. 33-36, 32, 33, 34, 36, 38 numaralı koşmalar.

Çarh-ı felek saldın bulam dağların	Şimdi yârin ellerini yâd eller
Boranına dumamina pusine	Ben ermedim ayağının pusine
Gönül can rahşıdır akıl uyandır ¹⁰	Kulağama ses çalındı geçenler
Devâdır kim dizginine uyandır	Kani noldu bizden evvel geçenler
Bana sun şerbet-i la'lin uyandır	Kabrimi yol üzre salın geçenler
Tâ sinesin derûnuma bu sine	Şefkat ile nazar etsin bu sine

Ömer dîvâneym aklım yitirdim
Mihnet köşesinde hasta yatırdım
Elif kaddim bu gün kafa yitirdim¹¹
Ayın şını irgörünce bu sine (Koş. 37)

Bu sine: *bu göğüs /pusine:sisine* kelimeleri arasında tam mürekkeb (mefruk) cinas, *eller:yabancı ülkeler /eller:ellemek fiilinden*, *uyandır: dizgindir /uyandır: uyandırmak fiilinden*, *geçenler/geçenler* kelimeleri arasında tam müstevfa, *yitirdim: kaybettim /yitirdim: ulaştırdım, dündürdüm* kelimeleri arasında ise tam fiilî mümasil cinas meydana gelmiştir. Bunlara ilave olarak *sin* kelimesini *göğüs*, *mezar*, *sin* harfi ve *sinmek* anlamlarında kullanarak iç içe cinas yapması şairin bu sanatı çok iyi kullandığını gösterdiği gibi, kelimelerin anlamlarına da ne denli vakıf olduğunu gözler önüne sermektedir.

Diğer cinas örnekleri:

[Mütekarib: *zâhir/mâhir/kâfir* (Des. 1/8), *nefese/kafese* (Des. 1/21), *gitti/bitti* (Des. 2/27), *zâil/hâil* (Des. 3/3),.. toplam 70 örnek. Nakıs: *râza/dırâza* (Des. 4/29), *atar/satar* (Des. 6/15), *âhım/mâhım* (Sem. 641/2), *hâlim/hâyâlim* (Des. 4/28), *Cem/câm* (Koş. 10/5,.. 33 örnek. Mükerrer: *âh/Allâh* (Des. 3/16)... 14 örnek. Tam: *Güz elden/güzelden* (Koş. 17/4), *günâh/gün âh* (Koş. 33/1, *derdim/derdim* (Koş. 28/4)... 30 örnek. Kalb: *Râm/mâr* (Des. 4/2) ve 9 muharref cinas örneği vardır.]

Gevherî¹²

Hem halk hem de Divan tarzında şiirler yazmakta usta olan Gevherî, şiirlerinde edebî sanatlarla ve cinasa fazlaca yer veren saz şairlerimizdendir. O,

¹⁰ Dizgin anlamına gelen “uyandır” kelimesi “uyandır” veya “oyandır” şeklinde okunup yazılabilmektedir. S. N. Ergün “Oyandır” şeklini tercih etmiştir. Biz kelimenin cinaslı olmasını dikkate alarak “u” lu şeklini kaydettik.

¹¹ S.N. Ergün bu dörtlükteki cinaslı kelimelerden birincisini “yitirdim” ikincisini “yetirdim” şeklinde okumuştur. Bu kelimeler bizim yazdığımız şekilde okunursa anlam değişmez ve cinâs-ı tam meydana gelir.

¹² *Gevheri*, Haz. Şükrü Elçin, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 1987.

özellikle mütecanis kelimelerden birinde bir harf noksan olan nakıs cinas ile bir harfi farklı olan mütekarib cinası çok sever. Cinasların tamamına yakını bu iki türdendir. Çok az bir kısmı tam, muharref ve kalb cinas çeşidindedir. Mütecanis kelimelerin çoğu isim cinsinden olup umumiyetle kafiye kelimelerinde görülürler. Köken itibariyle çoğunluk sırasına göre Farsça, Türkçe ve Arapça şeklinde sıralanırlar.

Gevherî der aceb geçer mi dilek
Nazîrin görmemiş cihanda felek
Bilmem hûrî midir yohsa bir melek
Hayâli gözümde kaldı da gitti (Koş. 7/5)

Koşmada görülen felek/melek kelimeleri arasında ilk harflerinin farklılığından dolayı mütekarib cinas meydana gelmiştir. Bu kelimelerle yapılan cinasa şairlerin çoğunda raslanmaktadır.

Diğer cinas örnekleri:

[Mütekarib: Dağ/çağ (Koş. 3/1), çalsam/salsam (Koş. 6/3), kem/zem (Koş. 15/4), salmur/çalınur (Sem. 78/5),...mâhir/zâhir (Sem. 80/4)... toplam 40 örnek. Nakıs: Arı/Bâri (Koş. 1/3), âh/mâh (Koş. 31/2), ok/çok/yok (Koş. 30/5)... 36 örnek. Tam: Yâre/yara (Koş. 5/1), gül/gül (Sem.78/1, müs. 96/7)... Kalb: sever/serv (Koş. 13/5) ve 2 muharref cinas vardır.

Silleli Sürûî¹³

Gerek yaşadığı devirde gerekse sonraları fazla şöhret bulamamış olan XIX'uncu asır saz şairlerinden Silleli Sürurî'nin bilinen 34 manzumesi tarandı. 15 mütekarib, 5 nakıs ve 2 muharref cinas örneği tesbit edilebildi. Daha önce sözünü ettiğimiz Kuloğlu'nun, 19 şiirde 29 cinas örneği hatırlanırsa Sürurî'nin cinas sanatını fazla sevmediği söylenebilir. Ayrıca mevcut cinas örnekleri kafiye kelimelerinde gerçekleşmiş olmakla bunların da sanat kasdıyla değil kafiye olarak kullanıldıkları anlaşılmaktadır.

Dürlü dürlü iftirâlar bana tertîb eylemen
Mecnun'um Leylâm getirdim beni ta'zîb eylemen
Emr-i Hak'tandır bana aşk beni ta'yîb eylemen
Cûşedüp derâ-yi derdim bir azim ummân olur (D. 32/3)

Ta'zîb ve ta'yîb kelimeleri arasında “z” ve “y” harflerinin farklılığından dolayı mütekarib cinas meydana gelmiştir.

Diğer cinas örnekleri:

[Mütekarib: Yâr/zâr (Koş. 19/1), bilmedin/silmedin (Koş. 7/1),

¹³ *Silleli Sürûî*, Haz: S. Nüzhet Ergün, İstanbul ts.

söz/göz (Koş. 7/3)... toplam 15 örnek. Nakıs: eylesin/neylesin (Koş. 13/2, ağlar/çağlar (D. 24/1)... toplam 5 örnek. Muharref: yıkar/yakar (Koş. 11/2), bilmedim/bulmadım (D. 32/2).

Kuloğlu ve Sürurî hariç diğer şairlerin ortalama 50'şer manzumelerinin taranması sonucu tesbit edilen cinasların çeşitlerini gösterir tablodur. Kuloğlu'nun 19, Sürurî'nin ise 34 manzumesi taranmıştır.

	Mütekariib	Nakıs	Muharref	Mükerrer	Tam	Kalb	Darbî	Hattî	Toplam
E. Emrah (17. asır)	50	21	5	3	2	-	-	-	81
Karacaoğlan (17. asır)	50	26	10	3	4	-	-	-	93
Kâtibî (17. asır)	43	22	8	7	3	1	-	-	84
Kuloğlu (17. asır)	16	6	6	-	1	-	-	-	29
Âşık Ömer (17. asır)	70	33	9	14	30	1	-	-	167
Gevherî (19. asır)	40	36	2	-	3	1	-	-	82
Silleli Sürurî (19. asır)	15	5	2	-	-	-	-	-	22

Tabloda da görüldüğü gibi Halk şairleri arasından seçtiklerimiz daha çok mütekariib cinası tercih etmişlerdir. İkinci sırada tercih edilen cinas çeşidi ise nakıstır. Darbî ve hattî cinas örneğinin bulunmaması, kalb cinasının Kâtibî, Gevherî ve Âşık Ömer'de yalnızca birer örneğine raslanması dikkat çeken diğer bir husustur. Halk şairlerinin hepsinde cinas umumiyetle kafiye kelimelerde görülür. İsim veya isim soylu olanlar çoğunlukta olup Kuloğlu ve Karacaoğlan'da fiil veya fiil soylu olanlar yarıya yakındır. Ercişli Emrah ve Karacaoğlan'da Türkçe, Gevherî'de ise Farsça kelimeler çoğunlukta'dır. Halk şairleri arasında cinası en çok seven Âşık Ömer'dir. En fazla cinas örneği onun şiirlerinde görülür. Özellikle tam cinas örneklerinin fazlalığı onun cinası sanat olarak yaptığını göstermektedir. Cinaz yönünden en zayıf şair ise Silleli Sürurî'dir.

Divan Şiirinde Cinaz

Bu bölümde Divan edebiyatı şairlerinden Necâtî Bey, Mesîhî, Fuzûlî, Bâkî, Riyâzî, Nedîm ve Şeyh Gâlip'in şiirlerinden ortalama 50'şer tane taranmış ve cinasları tesbit edilmiştir.

Necâtî Bey¹⁴

Divan şiirinde atasözleri, deyimler ve mahallî unsurları ilk kullananlardan biri olarak tanınan Necâtî'nin şiirlerinde cinas sayı bakımından azdır. Başarılı ve her tür cinas örneği vermiş olan Necâtî'nin cinas sanatını iyi bildiği ancak sık sık kullanma gereği duymadığı anlaşılmaktadır. Mevcud örneklerde mütekarib cinas çoğunluktadır. Diğer cinas örnekleri çok azdır. Cinaslı kelimelerin çoğu Arapça asıllıdır. Cinaslar sadece kafiye kelimelelerinde değil beyit içindeki kelimeler arasında da görülür.

Başarılı örneklerinden bazıları:

Aklım esâsın eyledi fikr-i lebin harâb
Başdan çıkardı âhir o bî-çâreyi şarâb (Kas. 3/38)

Şol âşıkın ki dilber-i zibâ cemâli var
Şâdolsun ol hemîşe ki dünyaca mâli var (G. 135/1)

Kâm-gârâ umaram kapında ben de yer bulam
Eşiğinde bende gibi anca çâker yasadır (G. 150/5)

Harâb/şarâb kelimeleri arasında mütekarib, cemâli/... ca mâli kelimeleri arasında tam mürekkebe cinaslardan merfu, ben de/bende: *köle* kelimeleri arasında tam mürekkep cinaslardan müteşabih cinas meydana gelmiştir.

Diğer cinas örnekleri:

[Mütekarib: cevr/devr (Kas. 3/13), hılm/'ilm (Kas. 4/7), cemâl/kemâl (G. 3/2, 24/6)... toplam 19 örnek. Nakıs: câm/cem (G.43/3)... toplam 3 örnek. Muharref: kara/kuru (Kas. 1/7), Darbî: kıpkızıl (G.8/6). Tam: gül: çiçek /gül: *gülmekten emir* (G.43/2,3), 3 mükerrer ve 2 kalb cinas örneği vardır.]

Mesîhî¹⁵

Divan şiirinin gelişme dönemi olarak kabul edilen XV'inci asrın usta şairleri arasında yer alan Mesîhî, şiirlerinde cinas sanatına en fazla yer veren Divan şairlerindedir. Hemen bütün şairlerde olduğu gibi o da mütekarib (19 örnek) ve nakıs (8 örnek) cinası tercih etmiştir. Bunların dışında tam, mükerrer, muharref ve kalb cinas örnekleri de vardır. Kelimeler umumiyetle isim

¹⁴ *Necâtî Bey Divanı*, Haz. Ali Nihad Tarlan, Akçağ Yay., Ankara 1992.

¹⁵ *Mesîhî Divanı*, Haz. Mine Mengi, Ankara 1995.

cinsindedir. Diğer Divan şairlerine göre daha fazla Türkçe kelime kullanmıştır. Mesîhî, bilhassa matla beyitlerinde cinaslı kafiyeyi tercih etmiş ve bir çok gazelinin matlaında nefis örnekler vermiştir. İlk bakışta redif zannedilen kafiye kelimeleri anlam dikkate alındığında farklılıkları ortaya çıkmakta ve cinaslı kullanıldıkları anlaşılmaktadır.

Cinaslı beyitlerden Örnekler:

Ben sana bülbül sen gülşen ol
Ko beni ağlayayın sen gül şen ol (G. 151/1)

Seyrâna çıksa kasr-ı sarâyına pîr-i akl
Alçak görine gözine eyvân-ı âsumân (Kas.2/23)

Birinci beyitte gülşen/gül şen kelimeleri arasında tam mürekkeb cinaslardan müteşabih, ikinci beyitte görine / gözine kelimeleri arasında mütekarib cinas meydana gelmiştir.

Diğer cinas örnekleri:

[Mütekarib: Hatâ-'atâ (Kas. 1/6), bezm/rezm (Kas. 5/22), hatt/hadd (Kıt'a 1/1)... toplam 19 örnek. Nakıs: Sa'âdet/sâ'at (G.22/5), rûz/rûzî (Kıt'a 1/6)... 8 örnek. Muharref: nûş/nîş (G.10/4), subh/sabûh (G.27/1), Kalb: bâl/belâ (G.7/2)... 2 örnek. Ayrıca 4 mükerrer örnek ve 4 tam cinas örneği vardır.]

Fuzûlî¹⁶

Divan şairlerinin en büyüklerinden biri şüphesiz ki Fuzûlî'dir. Onu zirve yapan sebeplerin biri de şiirlerindeki çok zengin anlamın yanında yerli yerince kullanılan edebî sanatlardır. Edebî sanatlardan teşbih, telmih, leff ü neşr vb. mana ile ilgili olanları daha çok kullanan Fuzûlî, lâfzî sanatlara mana sanatlarına olduğu kadar ilgi göstermemiştir. Açıkça ifade etmeliyiz ki Fuzûlî'nin Türkçe Divanı'nı cinas için taramaya başlarken özellikle bir fikir oyunu sayabileceğimiz tam cinas örneklerine sıkça rastlayabileceğimizi ümit ediyorduk. Aynı miktar manzume taramamıza rağmen onun şiirlerindeki cinas adedi Mesîhî, Şeyh Gâlip ve Bâkî'ninkilerden daha azdır.

Fuzûlî'de de diğer şairlerde olduğu gibi mütekarib cinas örnekleri çoğunluktadır. Sayı bakımından mükerrer(mürdevic) cinas ikinci, nakıs cinas üçüncü sırada yer alır. Ayrıca çok az sayıda tam, muharref ve kalb cinas örnekleri mevcuttur. Cinaslı kelimeler genellikle Farsça ve Arapça asıllı ve

¹⁶ *Fuzûlî Divanı*, Hazırlayanlar: Kenan Akyüz, Sühely Beken, Sedit Yüksel, Müjgan Cunbur, Akçağ Yay., Ankara 1990.

isim cinsindedir.

Bazı örnekler:

Fâriğ idim cümle âlemden bilir âlem beni
Ayb ederdi bî-haber sanıp benî Âdem beni (Tc.B.2/1)

Silk-i ehl-i hâle çekmiş zâhidi eşk-i riyâ
Mis kimi kim sîm kadrin bildirir sîm-âb ana (G. 9/8)

Aklımın vâlih eyledi şekl ü şemâ'ili
Göz gördü kâmetin dil ü cân oldu mâ'ili (Ms. 5/2)

Beyitlerden birincisinde âlem/Âdem kelimeleri arasında mütekarib, benî: *oğlu* /beni: *beni* kelimeleri arasında tam basit; ikinci beyitte mis / sîm kelimeleri arasında kalb; üçüncü beyitte şemâ'ili/mâ'ili kelimeleri arasında ise nakıs cinas vardır.

Diğer cinas örnekleri:

[Mütekarib: Sana/bana (G.3/6), hâtim/hâkim (G.6/6), düşmen/düşmez (G.11/1), ma'mûr/mahmûr (Mh. 7)... toplam 19 örnek. Nakıs: reh/rehâ (G.5/6)... 3 örnek. Mükerrer: Tahsîn/sîn (G.2/6), âlinden/mekâlinden (Tc.B. 3/1), 6 örnek. Ayrıca bir muharref, bir kalb ve iki tam cinas örneği vardır.]

Bâkî¹⁷

Şiirlerinde anlamın yanında ses ve musikîye de önem veren XVI'ncı asrın güçlü şairlerinden Bâkî, nazımda aynı zamanda ses unsuru olan cinas sanatını çok kullanan şairlerdendir. Türk edebiyatı şairlerinde en fazla mütekarib cinas örneği görüldüğü halde onun şiirlerinde mütekarib ve mükerrer cinas hemen hemen aynı miktardadır. Ayrıca pekiştirmeli sıfatlarla yapılan darbî cinas örneği de Necâtî Bey'in dışında sadece onda görülmektedir. Cinaslı kelimelerin tamamına yakını isim cinsindedir. Bu kelimelerin çoğu Farsça asıllı olup bir kısmı Arapça ve Türkçedir.

Cinaslı beyitlerden örnekler:

Ehl-i diller şiken-i zülfüne şebbû didiler
Âlemi kıldı mu'attar nice şeb bu didiler (G. 184/1)

İhsân u cûd u ma'delet oldıysa âdetün
Hurşid ü mâha fer vire necm-i saâdetün (G.280/1)

¹⁷ *Bâkî Divanı*, Haz. Sebahattin Küçük, Ankara 1994.

Sôfi kem ider idi meyli ana
Kalbe ger virmese safâ mey-i nâb (G.21/3)

Şebbû: *güzel kokulu süs bitkisi* /şeb bû: *gece bu*, kelimeleri arasında tam mürekkebe cinaslardan müteşâbih, saâdetün/...sa âdetün kelimeleri arasında tam mürekkebe cinaslardan merfu, meyli/mey kelimeleri arasında ise nakıs cinas meydana gelmiştir.

Diğer cinas örnekleri:

[Mütekarib: Bâlâ/vâlâ (Kas. 1/3), gûş/nûş (G.18/5), sâkî/bâkî (Matla' 28)... toplam 10 örnek. Nakıs: sen/seng (G.1/4), degül/gül (matla' 10)... 6 örnek. Mükerrer: Hüsrevân/revân (Kas. 1/16), yâr/ağyâr (G.11/3)... toplam 10 örnek. Muharref: mihr/mühr (Kas. 1/10)... 4 örnek. Kalb: esmâ/semâ (G.3/1)... Darbî: göm/gök (G.15/3), kıp kızıl (G.18/4) ve 3 tam cinas örneği vardır.]

Riyazî¹⁸

Şiirlerini taradığımız yedi Divan şairi arasında en az cinas örneği Riyazî'dedir. XVII'inci asır şairlerinden olan Riyazî şiirde manaya öncelik verenlerdendir.

Ey Riyâzî sözi ma'nâdur iden hâss-pesend
Âm-gîr olmasına hüsn-i edâdur bâ'is

Beytinden de anlaşılacağı gibi, şiirinin seçkinler tarafından beğenilme şartının mana olduğunu söyler¹⁹.

50 manzumesinde toplam 25 cinas örneği tesbit edilmiştir. Riyazî de mütekarib cinası çok kullanır. Az da olsa tam, nakıs, muharref ve mükerrer cinas örneklerine raslanır.

Yâr u düşmen lutf u kahrundan olupdur behre-cû
Nitekim izhâr ider her bâr nûr u nâr şem' (Kas. 6/24)

Beytinde yâr/bâr/nâr kelimeleri arasında mütekarib ayrıca nâr/nûr kelimeleri arasında ise muharref cinas vardır.

Diğer cinas örnekleri:

[Mütekarib: hikmet/himmet (Kas. 1/20), kül/gül (G.4/2), safâ/vefâ (G.26/1)... toplam 17 örnek. Nakıs: âb/tâb (Kas. 1/25, 38), câm/cem (Kas. 5/5).. Muharref: ezhâr/izhâr (Kas. 4/3), hây/hûy (G.8/1), nâr/nûr (Kas.

¹⁸ *Rizâyî Divanı'ndan Seçmeler*, Haz. Namık Açıkgöz, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1990.

¹⁹ *A.g.e.*, s. 10.

6/24) ayrıca iki tam ve mükerrer cinas örneği vardır.]

Nedîm²⁰

XVIII'inci asrın ilk yarısında yaşayan usta şairlerden Nedim'in şiirlerinde de en fazla mütekarib cinas mevcuttur. Onu nakıs cinas takib eder. Bunların dışında çok az sayıda tam ve mükerrer cinas örnekleri görülmektedir. Yaptığımız sınırlı taramada bu dört çeşidin dışında cinas örneğine rastlanmamıştır. 50 manzumede toplam 28 cinasla, şiirlerinde bu sanata az yer veren Divan şairlerindedir. Cinaslı kelimelerin çoğu Arapçadır ve tamamına yakını isim cinsindedir.

Cinaslı beyitlerden bazı örnekler:

Encüm değil felekte kazâ bîkr-i fikrime
Her şeb hediye bir tutuk-ı zer-nişân verir (Kas. 3/59)

Dile mahabbet-i giysû-yı yâr olur peydâ
Garîbe hâhiş-i dâr ü diyâr olur peyda (G. 6/1)

Dil sıklet-âver-i gül olur Jâle olsa da
Olmaz sahn-tiraz-ı çemen lâle olsa da (G. 137/1)

Beyitlerde bîkr/fîkr, Jâle/lâle kelimeleri arasında mütekarib, yâr/diyâr kelimeleri arasında ise nakıs(eksik) cinas meydana gelmiştir.

Diğer bazı cinas örnekleri:

[Mütekarib: Bîkr/fîkr (Kas. 3/59), hâme/nâme (Şar.3/3), bedîd/cedîd (Kas. 4/1)... toplam 14 örnek. Nakıs: sefâlimiz/fâlimiz (Kıt'a 8), yâr/diyâr (G. 6/1)... toplam 11 örnek. Mükerrer: âle/piyâle (Şar. 8/3), Tam:...kim: ki /kim: kimse (G. 8/8), Sakız: şehir ismi /sakız: ağızda çiğnenen reçine (G. 14/8).]

Şeyh Gâlib²¹

Cinas sanatını seven ve şiirlerinde sıkça kullanan şairlerimizden biri de şeyh Gâlib'tir. Divan edebiyatının son büyük şairi olarak tanınan Galib'in cinas örnekleri oldukça başarılıdır. Divanında cinaslı gazel bulunan ender şairlerimizdendir. O da diğer şairler gibi cinasın mütekarib çeşidini tercih

²⁰ *Nedim Divanı*, Haz. Abdülbâki Gölpınarlı, İnkılâp ve Aka Yay., İkinci Baskı, İstanbul 1972.

²¹ *Şeyh Gâlib Divanı*, Haz. Muhsin Kalkışım, Akçağ Yay., Ankara 1994.

etmiştir. Sayı bakımından ikinci sırada mükerrer (müzdevic) üçüncü sırada ise nakıs cinas görülmektedir. Ayrıca taradığımız kısımlarda birer muharref ve tam cinas örneklerine raslanmıştır. Cinaslı kelimeler daha çok isim cinsinden ve Arapça, Farsça kelimelerdendir.

Örnekler:

Gelince va'd-i visâle bahâneler söyler
O şâh-ı kişver-i hüsn ü bahâ neler söyler (G. 51/1)

Ziver-i bâzâr-ı küstâhî menem
Hem yine bîzâr-ı küstâhî menem (G. 216/1)

Gonca-i aşkız ki bu hûşîd şebnemdir bize
Gevher-i şevkız ki bahr-ı bî-gerân nemdir bize (G. 279/1)

Beyitlerde bahâneler/bahâ neler kelimeleri arasında tam mürekkebin cinaslardan müteşâbih, bâzâr/bîzâr kelimeleri arasında muharref, şebnem/nem kelimeleri arasında mükerrer(müzdevic) cinas meydana gelmiştir.

Diğer cinas örnekleri:

[Mütekarib: Celâl/Cemâl (Kas. 1/2, 4/1, Tc. B.2/5, G. 25/6), âleme/âdeme (Tc. B. 7/6), habâb/harâb (G. 16/1)... toplam 22 örnek. Nakıs: mâr/enâr (Kas. 7/17), uyanık/yanık (Tc. B. 3/3)... 5 örnek. Mükerrer: izhümâ/nümâ (Kas. 2/2), celî/müncelî (Tc.B.2/1)... 8 örnek. Tam: dil: gönül/dil: lisan (Tc. M. 2/3), Muharref: vilâyet/velâyet (Kas. 9/6).]

Farklı nazım şekillerinde yazılmış 50'şer manzumelerini taradığımız Divan şairlerinin şiirlerindeki cinas sayıları ve çeşitlerini gösterir tablodur.

	Mütekarib	Nakıs	Muharref	Mükerrer (Müzdevic)	Tam	Kalb	Darbî	Hattî	Toplam
Necâfî Bey (15. asır)	19	3	1	3	1	2	1	-	30
Mesîhî (15. asır)	19	8	2	4	4	2	-	-	39
Fuzûlî (16. asır)	19	3	1	6	2	1	-	-	32
Bâkî (16. asır)	10	6	4	10	3	1	2	-	36
Riyâzî (17. asır)	17	2	3	1	2	1	-	-	25
Nedim (18. asır)	14	11	-	1	2	-	-	-	28

Şeyh Gâlip (18. asır)	22	5	1	8	1	-	-	-	37
--------------------------	----	---	---	---	---	---	---	---	----

Bu şemaya göre Divan şairleri de Halk şairlerinde olduğu gibi mütekarib cinası tercih etmişlerdir. Mesîhî ve Nedîm'de nakıs cinas; Bâkî, Şeyh Gâlip ve Fuzûlî'de ise mükerrer (müzdevic) cinas ikinci sıradadır. Bu cinaslar Necâtî Bey'de eşit miktardadır. Diğer cinas çeşitleri ise birbirine yakın sayıdadır. Hattî cinas, taradığımız kısımlarda hiç görülmezken, darbî cinas sadece Bâkî (2 örnek) ve Necâtî (1 örnek)'de geçmektedir. Sayı bakımından en fazla cinas Mesîhî ve şeyh Gâlip'te, en az ise Riyâzî'de görülmektedir. Cinaslı kelimelerin çoğu isim cinsindedir. Necâtî Bey, Nedîm ve Şeyh Gâlip'te Arapça asıllı kelimeler çoğunluktadır. Türkçe kökenli kelimeler diğerlerine göre Mesîhî'de daha fazladır.

Netice

Yedi Halk ve yedi Divan şairinin ortalama ellışer manzumelerinin taranması sonucu elde edilen sonuçlar şu şekilde özetlenebilir:

1. Gerek Halk, gerekse Divan şairlerinin tamamına yakını cinas çeşitlerinden bir harfi farklı kelimeler arasında meydana gelen mütekarib cinası tercih etmişlerdir. 14 şairden yalnızca Bâkî'de mütekarib cinas sayısına denk mükerrer cinas vardır.

2. Çoğunluk itibarıyla ikinci derecede tercih edilen cinas nakıstır. 3, 4 ve 5'inci sıra Divan şiirinde mükerrer, tam ve muharref; Halk şiirinde ise muharref, tam ve mükerrer cinas şeklindedir. Her iki edebiyatta da 6'ncı sırada kalb cinas yer alır. Pekiştirmeli sıfatla yapılan darbî cinas örneği sadece Bâkî ve Necâtî Bey'de mevcuttur.

3. 14 şair içinde en fazla cinas örneği bulunan şairler Halk edebiyatından Âşık Ömer ve Karacaoğlan, Divan edebiyatından ise Mesîhî ve Şeyh Gâlip'tir.

4. Başarılı cinas örnekleri verebilmek şairlerin ustalığına bağlıdır. Ancak, çok cinas kullanmak her zaman şairin ustalığını göstermeyeceği gibi az cinas kullanmak da şairin başarısızlığını belirtmeye yetmez. Edebî sanatlar esas alınarak bir şairin edebî kişiliği ölçülecekse bu iş tek bir sanatla değil diğerleri de dikkate alınarak yapılmalıdır.

5. Her iki edebiyatta da cinas daha ziyade matla beyitlerinde kafiye kelimelerde meydana gelmiştir. Böyle kafiyelere cinaslı kafiye de denir. Kafiye, cinas için önemli bir sebeptir. Bu yüzden Halk edebiyatı nazım şekillerinde cinas daha fazla görülür. Zira bu edebiyatta kafiyeli mısralar daha çoktur. Aynı mısra veya beyitlerin iç kesimlerindeki kelimeler arasında

meydana gelen cinas Divan şiirinde daha fazladır.

6. Divan şiirinde cinaslı kelimelerin çoğu Arapça ve Farsça asıllı olup Türkçe olanları çok azdır. Halk şiirinde ise Ercişli Emrah, Karacaoğlan ve Kuloğlu'nda Türkçe kelimeler çoğunluktadır. Her iki edebiyat kolunda da mütecanis kelimeler umumiyetle isim cinsindedir. Halk şiirinde fiil cinsinden kelimelerin sayısı Divan şiirine oranla daha fazladır.

7. Halk ve Divan şiirinde cinaslı kelimelerin bir kısmı müşterektir. Bazı örnekler: aş/iş, akar/bakar, ayağ/ayağ, az/nâz, âlem/âdem, âh/gâh/mâh/güvâh/râh, bürür/yürür, bende/bende, bezm/rezm, beni/seni, bana/sana/ana, bâr/nâr/yâr, Câm/cem, Celâl/cemâl/kemâl, cevır/devr, dağ/bâğ/yağ/çağ, derd/zerd/dürd, el/sel/yel, felek/melek, günâh/gün âh, gül/gül, göz/söz/öz, gûş/nûş/nîş, mâh/şâh, ok/çok/yok, pest/dost/dest, selam/kelam, yâd/feryad/dad/âd...

8. Her iki edebiyatta da bazı şairlerin cinaslı manzumeleri mevcuttur.

9. Halk edebiyatında cinaslı mâni ismiyle şöhret bulan mâni nazım şekli vardır. Bunun karşılığı Divan edebiyatında tuyuğ'dur.

Halk ve Divan şiirinde cinasın ele alınışına, müşterek ve farklılıklarına dikkat çekmek amacıyla yapılan bu mukayeseli deneme çalışmasının sonunda; her iki edebiyatta da cinasın sevildiğini, şairler tarafından uygulandığını ve aralarında muhtelif farklılıklar bulunmakla beraber müşterek yönlerin daha fazla olduğunu söyleyebiliriz.